

***Il patrimonio artistico della chiesa istriana, 1, Kiparstvo od 4. do 13. stoljeća – Scultura dal IV al XIII secolo*, Poreč – Parenzo: Porečka i Pulska biskupija – Diocesi di Parenzo e Pola / Istarska županija – Regione Istriana / Istarska kulturna agencija – Agenzia culturale Istriana, 2014., 315 str.**

Bogata kulturna baština Istre bila je predmetom interesa mnogih kroničara, putopisaca i povjesničara još od doba antike, no prvi su povijesnoumjetnički pregledi istarskih spomenika nastali tek tijekom druge polovice 19. stoljeća. Tako je, baveći se umjetnošću kasne antike, predromanike i romanike, Thomas Graham Jackson u trećem svesku djela *Dalmatia, the Quarnero and Istria* detaljno opisao pojedine sakralne objekte Pule, Poreča, Rovinja, Svetoga Lovreča, Novigrada, Umaga i Pazina. Taj je pregled značajan i stoga što se nadovezuje na istraživanja Pietra Kandlera i Carla de Franceschija koji su svojim publikacijama o povijesti Istre ključno pridonijeli poznavanju njezine spomeničke baštine. O spomenicima Istre sustavno su objavljivani prilozi u časopisu *Atti e memorie della Società istriana di archeologia e storia patria*, koji je kao godišnjak pokrenut 1884. u Poreču, a uz nekoliko je prekida u izlaženju opstao sve do danas. Za časopis su u tom dugom razdoblju pisali mnogi istraživači koji su pridonosili poznavanju povijesti, arheologije, antropologije, kulture i jezika sjevernojadranskoga bazena. Početkom 20. stoljeća sve su učestaliji bili cjelovitiji pregledi istarske umjetnosti pa tako i spomenika nastalih u razdoblju između 4. i 13. stoljeća. Valja istaknuti dvosvesčano izdanje Giuseppea Caprina *L'Istria Nobilissima*, koje osim crteža objavljuje i dragocjene fotografije odabranih djela. Spomenici Pule, Poreča, Brijuna i Galijane bili su područjem interesa Antona Gnirsa, Andree Amorosa, Francesca Babudrija, Paola Deperisa, Dagoberta Freya, Williama Gerbera i Domenica Rismonda. Broj povijesnoumjetničkih kataloga, a posebno osvrta na odabrane spomenike dodatno je povećan tijekom tridesetih godina 20. stoljeća. Tada značajne preglede istarske umjetnosti objavljuju Antonino Santangelo i Francesco Semi. Istovremeno Antonio Alisi piše studiju spomeničke baštine istarskih mjesta kojom su se, iako je tiskana tek 1997., u rukopisu koristili mnogi istraživači. Do polovice su 20. stoljeća svoje priloge poznavanju kasnoantičkih i ranosrednjovjekovnih spomenika Istre dali i Ranieri Mauro Cossar, Attilio Degrassi, Ferdinando Forlati, Camillo de Franceschi, Mario Mirabella Roberti i Bruno Molajoli. U drugoj se polovici

20. stoljeća nastavljaju istraživanja najstarijih sakralnih spomenika Istre, a provodili su ih Branko Fučić, Giuseppe Cuscito, Vanda Ekl, Ljubo Karaman, Branko Marušić, Patrizia Piani, Paola Porta, Josip Stošić i Ante Šonje. Njihovi se prilozi objavljuju u raznim časopisima te monografijama na hrvatskom i talijanskom jeziku. Najznačajniji su zaključci doneseni u posljednja dva desetljeća, kada su provedena i najintenzivnija arheološka istraživanja na Eufrazijani, župnoj crkvi svetoga Pelagija u Novigradu, pulskoj katedrali te na lokacijama poput benediktinskoga samostana i crkve svete Marije Vele pokraj Bala ili crkve svete Cecilije u Guranu. Osim dodatnih razjašnjavanja pojedinih faza gradnje navedenih spomenika, dani su prilozi poznavanju djelatnosti majstora i klesarskih radionica, utvrđene su promjene u liturgijskom namještaju određenih objekata te su detaljnije objašnjeni razlozi i smjerovi usvajanja stilskih novina. Ti su prinosi, s najnovijim interpretacijama pojedinih kiparskih djela, okupljeni u novom pregledu istarske spomeničke baštine od 4. do 13. stoljeća.

Riječ je o prvom svesku dvojezične edicije *Umjetnička baština istarske crkve* koja bi trebala okupiti i predstaviti najvažnije primjere umjetničke baštine nastale pod okriljem Katoličke crkve. Nakladnici su, stoga, Porečka i Pulska biskupija, Istarska županija i Istarska kulturna agencija, a ediciju uređuje Ivan Matejčić, izvanredni profesor na Akademiji primijenjenih umjetnosti Sveučilišta u Rijeci, povjesničar umjetnosti čiji su znanstveni interesi usmjereni na istraživanje umjetničkih predmeta nastalih u razdoblju od 4. do 16. stoljeća na istarskom poluotoku. Kao dugogodišnji konzervator, Matejčić je tijekom posljednjih nekoliko desetljeća često bio dionikom otkrivanja i konzerviranja mnogih od tih spomenika. Sudjelovao je u istraživanjima i brojnim obnovama sakralnih objekata, od kojih svakako valja izdvojiti Eufrazijevu baziliku u Poreču, crkvu svetoga Pelagija u Novigradu, crkvu svete Foške pokraj Vodnjana te crkvu svetoga Stjepana u Peroju. Osmislio je i inicirao osnivanje triju istarskih zbirki i muzeja: Lapidarija župne crkve Pohodenja Marijina u Balama, Novigradskoga lapidarija te Zbirke crkvene umjetnosti u biskupiji Eufrazijane u Poreču. Njegova se stručnost očituje i u mnogobrojnim radovima iz područja kiparstva, a nerijetko su predmetom njegova proučavanja bila i slikarska te zlatarska djela.

Za temu prvoga sveska ove nove edicije, a u skladu sa svojim osobnim istraživačkim interesima, urednik je odabrao kiparska djela izrađena od 4. do 13. stoljeća na području današnje Porečke i Pulske biskupije.

Sačuvani kameni ulomci iz 4. stoljeća najstariji su primjeri kiparskih djela kršćanske tematike u Istri, iz vremena kada su kršćani Milanskim ediktom 313. godine napokon dobili slobodu javnoga izražavanja svoje vjere. Prvi je uvodni tekst „Ranokršćansko i predromaničko kiparstvo od 4. do 10. stoljeća“ (5-11, 12-21) napisao upravo Ivan Matejčić te je u njemu dao kratak pregled kiparskih ostvarenja i stilskih mijena koje su se na njima očitovale tijekom toga razdoblja. Autor ističe da je Istra tijekom 5. stoljeća bila sastavnim dijelom dvaju carstava i pod utjecajem više kulturno-umjetničkih stilova. Nakon kristijanizirane kasne antike, na umjetnost istarskoga poluotoka utjecale su novosti Justinijanova doba, da bi se u vrijeme predromanike slijedili motivi karolinške umjetničke provenijencije. Matejčić je na najznačajnijim primjerima obrazložio karakteristike pojedinih stilova te značaj razmatranih djela s obzirom na kvalitetu izrade i njihov smještaj. Među njima je, posve zaslužno, istaknuo arhitektonsku skulpturu i crkvenu opremu Eufrazijeve bazilike u Poreču, crkava Marijina Uznesenja u Puli i svetoga Pelagija u Novigradu te benediktinskoga samostana i crkve svete Marije Vele kraj Bala. Međutim, značajni su kameni ulomci pronađeni u mnogim istarskim sakralnim objektima, gdje se i danas čuvaju, a dio je njih izmješten i pohranjen u muzejskim ustanovama Pule, Poreča i Novigrada. Autor je osim najkvalitetnijih djela naglasio i važnost kamenih ulomaka koji svojim primitivnim izgledom i odabirom motiva ukazuju na mogućnost postojanja priučenih majstora klesara. Aktualizirao je pitanje nemogućnosti pouzdanoga prepoznavanja ijednoga kiparskoga rada iz odmakloga 9. i cijelog 10. stoljeća, što povezuje s mogućim početkom krize narudžbi nakon brojnih ostvarenja u razdoblju prijelaza iz 8. u 9. stoljeće.

Sunčica Mustač se u uvodnom tekstu „Romaničko kiparstvo od 11. do 13. stoljeća“ (23-29, 30-39) osvrnula na brojne primjere kamenoga namještaja i arhitektonske plastike što su sačuvani u crkvama nekadašnje pulske, porečke i novigradske biskupije. Nakon kratkoga razjašnjavanja povijesnih okolnosti, od kojih valja izdvojiti pripajanje Istre i Furlanije 952. godine Svetom Rimskom Carstvu Njemačkoga Naroda, autorica je naglasila važnu ulogu bavarskoga plemstva koje je, bivajući na službama u samom vrhu mjesne Crkve, bilo najznačajniji naručitelj obnova sakralnih objekata te opremanja njihovih unutrašnjosti novim kamenim namještajem. Na kiparskim je djelima vidljiv utjecaj Akvileje i Venecije, ali se motivi preuzimaju i iz ranosrednjovjekovnih rukopisa proizišlih iz samostanskih skriptorija

diljem Carstva. Sve učestaliji figuralni prikazi preuzimaju površine kamenih reljefa uvodeći nove ikonografske kompozicije. U 12. se stoljeću javljaju i prvi potpisi majstora, koji sačuvane antičke reljefe ponovno upotrebljavaju prilikom izgradnje novih ili rekonstrukcije starih sakralnih objekata. Autorica ističe da im ti prikazi nerijetko služe i kao predlošci, što je vidljivo na primjerima arhitektonske plastike crkve svetoga Jurja Staroga u Plominu. Kao jedini primjeri romaničke polikromirane drvene skulpture, u 12., odnosno 13. stoljeće datiraju se istarska raspela iz Galižane, Bala, Motovuna i Gračišća. Postupnim prelaskom važnijih istarskih gradova Mletačkoj Republici sakralni se objekti opremaju novim umjetničkim djelima venecijanskih majstora, što će potrajati nekoliko narednih stoljeća.

Središnji dio publikacije čini katalog (42-307) najvažnijih djela koji se sastoji od 126 jedinica poredanih prema vremenu nastanka. Kameni ulomci koji su nekoć bili dijelom određene oltarne pregrade ili ciborija grupirani su i opisani unutar jedne kataloške jedinice koja je popraćena fotografijama svih tih dijelova. U kataloškoj jedinici je svaki predmet datiran, a kamenim su ulomcima određene i namjene. Navedena je lokacija na kojoj se djelo danas nalazi, materijal od kojega je izrađeno te njegove dimenzije. Nakon osnovnih podataka, kataloška jedinica donosi izvornu ubikaciju svakoga predmeta, detaljan opis i analizu djela, stilske karakteristike te komparativne primjere. U posljednjem je dijelu jedinice ukratko napisana *fortuna critica* te, zavisno o predmetu, zaključci novih istraživanja. Kataloške jedinice završavaju bibliografijama o svakom predmetu. Takav način katalogiziranja predmeta, gdje je uz svaku jedinicu priložena i fotografija predmeta, omogućava lako praćenje temeljitih opisa umjetnina te pridonosi boljem razumijevanju namjene predmeta i njegovih stilskih odlika. Ovaj je pregled istarske spomeničke baštine i velik prilog ujednačavanju hrvatske povijesnoumjetničke terminologije vezane za kasnoantičko i ranosrednjovjekovno kiparstvo.

Odabrana kiparska djela ukazuju na različite stilove i kulturnopovijesne utjecaje koji su se izmjenjivali na prostoru istarskoga poluotoka od 4. do 13. stoljeća. Značajni su novi znanstveni prinosi učinjeni u datiranju pojedinih predmeta, povezivanju ulomaka u cjeline prema njihovoj namjeni te u interpretaciji kompozicijskih shema. Primjerice, ulomci koju su se prije datirali u rimsko doba, poput ulomka ploče s reljefnim prikazom Abrahamove žrtve iz župne crkve svetoga Pelagija u Novigradu, ili su se pak povezivali sa srednjovjekovnim majstorima, kao u slučaju ulomka ploče s motivom vitica vinove

loze iz Novigrada, recentnim se istraživanjima povezuju ipak s razdobljem od 4. do 6. stoljeća. S druge strane, ulomci koji su se donedavno pripisivali radionicama djelatnima u 6. stoljeću, novim se istraživanjima datiraju u 8. stoljeće. Kompleksnost gradnje te naknadne obnove i proširenja sakralnih objekata, poput Eufrazijane i pulske katedrale, odražavaju se na sačuvanim dijelovima kamenoga namještaja i arhitektonske plastike koji se u katalogu pomno obrađuju, jasno opisuju i smještaju u pojedine faze izgradnje te povezuju s ostalim sačuvanim primjerima u obližnjim centrima sjevernojadranskoga bazena (Ravena, Akvileja), ali i šire (Konstantinopol). Klesarskim se radionicama uz imperijalne kamenolome u blizini Konstantinopola pripisuju i brojne sačuvane ploče, pluteji te kapiteli izrađeni od prokoneškoga mramora nastali tijekom 6. stoljeća. Mnogobrojna se djela datiraju prema oblikovnim karakteristikama u 7. stoljeće temeljem kompozicija svedenih na crtež na kojima još uvijek izostaje *horror vacui*, a koji će se javiti na predmetima izrađenima tijekom 8. stoljeća. Tako se u 7. stoljeće datiraju ulomci crkvenoga namještaja s lokaliteta San Polo kraj Bala. S druge strane, putem repertoara dekorativnih motiva, lomljenih linija, pletenica i spirala, u 8. se stoljeće datiraju brojni ulomci ploča koje se stilskom analizom mogu povezati sa sličnim primjerima langobardske skulpture u sjevernoj Italiji. Toj skupini, između ostalih, pripadaju dijelovi oltarne ograde iz Savolaga pokraj Galižane, ulomci pilastara oltarne ograde crkve svetoga Petra na Velom Brijunu te ciborij biskupa Mauricija iz krstionice novigradske katedrale. U istom je stoljeću isklesana i monolitna biskupska katedra iz Eufrazijane, jedini takav sačuvani primjer nastao u ranom srednjem vijeku, koji nije bio namijenjen za baziliku već za apsidu manje, sjeverne crkve iz 5. stoljeća unutar porečkoga kompleksa. Strogi geometrizam, pleterna ornamentika, vrlo oštar rez s prilično duboko isklesanom pozadinom te korištenje kasnoantičkih modela, karakteristike su skulpture koja se javlja krajem 8. i početkom 9. stoljeća. To su, na primjer, tri ulomka oltarne ograde uzidana u južni zid crkve svetoga Antuna u Galižani ili prsobrani ambona iz trobrodne bazilike u Guranu. Smatra se da je tada nastala i predromanička kamena oprema novigradske katedrale, čiji su novi ulomci pronađeni za vrijeme posljednjih restauratorskih radova 1998. u kripti crkve. U 9. se stoljeće datiraju i sačuvani ulomci arhitrava ili nadvratnika na kojima se javljaju posvetni natpisi, poput nadvratnika s natpisom iz 857. što je uzidan u južnu fasadu pulske katedrale ili arhitrava oltarne ograde u lapidariju u biskupiji Eufrazijane

u Poreču. Nedostatak kiparskih djela koja se mogu datirati u kasno 9. ili u 10. stoljeće, a koji Matejčić spominje u uvodnom tekstu, očituje se i u katalogskom pregledu. Naime, u 10. ili čak 11. stoljeće datira se jedino dio ukrasne ploče uzidane u niši sakristije župne crkve svete Eufemije u Rovinju, za koju se pretpostavlja da je demontirana s neke crkve u Konstantinopolu i nabavljena u Veneciji. U razdoblje se romanike smještaju kiparska djela koja karakteriziraju krupne forme s relativno velikim praznim površinama što se, na primjer, nalaze na ulomcima crkvenoga kamenog namještaja iz lože uz župnu crkvu svetoga Martina u Svetom Lovreču Pazenatičkom. U kiparstvu se 11. stoljeća ponovno javljaju i ljudski prikazi, poput anđela na reljefu iz sutlovrečke crkve svetoga Martina ili anđela svetoga Mateja na ploči sa simbolima evanđelista iz crkve svetoga Flora u Lobariki. Valja istaknuti da taj novi umjetnički stil iznova uvodi i bogate narativne kompozicije, kakve su vidljive na ulomcima kamenoga namještaja iz crkve svetoga Mihovila u Banjolama kraj Peroja te na ulomcima ploča oltarne ograde ili ambona iz crkve svete Sofije u Dvigradu. U razdoblje se romanike datiraju i najstarija polikromirana drvena raspela sačuvana na području istarskoga poluotoka, koja se prema oblikovnim osobinama datiraju u 12., odnosno početak 13. stoljeća.

Stručnost autora katalogskih jedinica očituje se i u pomnim analizama motiva odabranih kiparskih djela u kojima se čitatelja upućuje na različite simboličke vrijednosti koje izvor imaju u Starom ili Novom zavjetu. Takve se maštovite kompozicije nalaze na oltarnoj ogradi Eufrazijeve bazilike iz sredine 6. stoljeća te, primjerice, na „Mutvoranskom bestijariju“ iz 11. stoljeća. Predmeti se temeljem načina obrade površina povezuju s lokalnim radionicama koje ukazuju na stupanj razvijenosti istarskih urbanih sredina u ranom srednjem vijeku. U tom kontekstu valja spomenuti plutej s Kristovim monogramom i paunovima iz pulske katedrale iz 6. stoljeća koji se pripisuje nepoznatom lokalnom majstoru te radionicu Majstora baljanskih kapitela, djelatnu krajem 8. i početkom 9. stoljeća, čija su djela prepoznata u brojnim istarskim mjestima. Navođenje iscrpnih podataka o pronalascima i premještanjima kamenih ulomaka ili čitavih klesarskih djela unutar crkvene unutrašnjosti ili u muzejske zbirke upućuje na temeljitost istraživanja koja su prethodila pisanju katalogskih jedinica. Tako je poznata kronologija premještanja pluteja oltarne ograde pulske katedrale iz 6. stoljeća ili pak monumentalnoga relikvijara svetih Maura i Eleuterija iz 1247. u

porečkoj Eufrazijani. U detaljnim su opisima predmeta posebno istaknute rekonstrukcije pojedinih dijelova arhitektonske plastike kao što je, primjerice, ona izvedena na kiparskom ukrasu tribelona svečane dvorane biskupije Eufrazijane u Poreču. Navedena su i naknadna povezivanja donedavno odvojenih izvornih fragmenata, poput ulomaka ploče s Kristovim monogramom iz Novigrada.

Katalogu su s nekoliko napisanih jedinica pridonijeli Pascale Chevalier i Miljenko Jurković, istaknuti znanstvenici koji su svojim dugogodišnjim istraživanjima dali mnoge priloge poznavanju kamene crkvene opreme Eufrazijeve bazilike, crkve svetoga Pelagija u Novigradu, benediktinskoga samostana i crkve svete Marije Vele kraj Bala, crkve svete Sofije u Dvigradu te ostataka trobrodne bazilike u Guranu. Nakon kataloga, na samome kraju publikacije nalazi se opširan popis literature (310–315), ali nažalost izostaje indeks lokaliteta i imena. Nadamo se da će u sljedećim knjigama ovoga niza ta lakuna biti popunjena.

Osim u objedinjenim i osuvremenjenim znanstvenim spoznajama, sistematizaciji kataloga i stručno utemeljenoj evaluaciji, vrijednost ove publikacije leži i u odličnoj slikovnoj opremi. Uvodni su tekstovi popraćeni s nekoliko fotografija i ilustracija izabranih spomenika, a svaku katalošku jedinicu nadopunjuje fotografija predmeta. Autori fotografija Živko Bačić i Ivo Puniš osobito su pazili na uvjete fotografiranja i rasvjetu, što se posebno može zamijetiti na fotografijama kamenih reljefa koji se nalaze *in situ* ili su sekundarno smješteni na fasade sakralnih objekata. Vizualno su svakako dojmljive stranice što odjeljuju poglavlja knjige, koje su u potpunosti prekrivene uvećanim detaljima odabranih štukatura, kapitela i kamenih reljefa. Vizualnoj kvaliteti knjige značajno pridonose i grafički prikazi rekonstrukcije ambona Eufrazijeve bazilike te uvrštavanje ilustracija iz starih publikacija poput crteža kapitela, nadvratnika i stranice ciborija pulske katedrale objavljenoga 1790. u *Antichità italiche, parte quarta* Gian Rinalda Carlja ili pak crteži kamenih ulomaka Giuseppea Caprina objavljeni u knjizi *Istria Nobilissima* 1905. godine.

Istarska je spomenička baština s obzirom na povijesne i kulturološke utjecaje s Apeninskoga poluotoka bila temom istraživanja i mnogih talijanskih povjesničara umjetnosti, stoga je tiskanje ove dvojezične edicije na hrvatskom i talijanskom jeziku značajan korak prema dodatnom vrednovanju umjetničkih djela i povezivanju spoznaja znanstvenika obaju jezičnih

područja. Dosadašnja su istraživanja pokazala da se u sakralnim objektima Istre nalaze vrijedna djela mnogih majstora i njihovih radionica djelatnih u poznatim umjetničkim centrima Italije, ali i šire. I u tom je kontekstu inicijativa urednika za pokretanje ovakve edicije vrlo značajna, a nadamo se da će buduća izdanja obuhvatiti sve vrste likovnih umjetnosti kojima su se, u skladu s liturgijom, opremali sakralni prostori.

Mateja Jerman

Stanko Josip Škunca, *Prošlost Crkve u Istri*, Posebna izdanja, sv. 31, Pazin: Državni arhiv u Pazinu, 2014., 269 str.

Knjiga *Prošlost Crkve u Istri* Stanka Škunce, marljiva i plodna istraživača istarske crkvene povijesti, prema riječima samoga autora, predstavlja „pre-smion pothvat da bi zadovoljio zahtjeve suvremene povijesne znanosti“ (7). Međutim, valja odmah na početku naglasiti da, iako se knjiga ne temelji na radu na izvorima, nego je rezultat prikupljanja, usustavljivanja i interpretacije historiografskih radova, različite vrijednosti, o povijesti Katoličke crkve u Istri, ona je vrijedna, koliko zbog toga što se duga povijest kršćanstva na istarskom poluotoku našla na jednom mjestu, toliko i zbog autorovih originalnih interpretacija nekih trenutaka te povijesti.

Porečki i pulski biskup Dražen Kutleša u „Predgovoru“ (5) piše: „Otac Stanko Škunca je pokušao sažeti najvažnije događaje iz povijesti Crkve u Istri i na vrlo pristupačan način ponuditi čitateljima to bogatstvo u jednoj knjizi.“ Na tragu tradicionalne podjele opće povijesti Crkve na stari, srednji i novi vijek, knjiga je podijeljena na tri dijela: „Crkva u Istri u starom vijeku“ (11-57), „Istarska crkva u srednjem vijeku“ (61-101) i „Crkva u Istri u novom vijeku“ (105-208). Svaki je od triju dijelova opet podijeljen na više poglavlja.

Prvi dio obuhvaća vrijeme od pojave prve kršćanske zajednice u Poreču sredinom 2. stoljeća, formiranju koje su prethodili pojedinačni prijelazi na kršćanstvo, pa do dolaska Istre pod vlast Bizanta u vrijeme Justinijanove rekonkviste u 6. stoljeću i rascjepa Akvilejskoga patrijarhata na početku 7. stoljeća. U tom razdoblju, dugom četiri i pol stoljeća, kršćanstvo je prošlo put od progonstva i mučeništva do priznavanja slobodnoga djelovanja i proglašenja službenom religijom Rimskoga Carstva. Autor o tom vremenu